

«Մշակի» 27-րդ հ. ում Արժ. Մեսրոպ վարդապետը յառաջ է բերել մի շարք հիմունքներ, յոյց տալու համար «Արարատ»-ի մէջ լոյս տեսած Սահաթի քննադատութեան թերութիւնները և իւր աշխատութեան ըստ արժանւոյն գնահատուած չլինելը Իդմիլեան կտակի գործադիր յանձնաժողովի կողմէն: Պարտք ենք համարում նկատել, որ յեշեալ քննադատութիւնը մեզ ուղարկել էր ոչ թէ ինքը և՛ Ազան Արծրունին, ուր ուրիշ հեղինակաւոր անձն՝ իրաւունք տալով մեզ գործադրել ըստ մեր բարեհայեցողութեան. մենք մի քանի ամիս մեր մօտ պահելուց յետոյ՝ \* տպագրութեան յանձնեցինք և՛ Մեսրոպի յատուկ խնդրանաց միայն ղեկանելով, որի ցանկութիւնն էր ամբողջովին և անխտիրն տպագրուած տեսնել այն ուրախ զեմիշնց ունենայ իւր իրաւունքը պաշտպանելու և մենք արդարացի էինք դառնում այդ ցանկութիւնը: Պէտք է նկատել նաև, որ և՛ Մեսրոպի աշխատութիւնը 10 էջերով թուելը յերաւել տպագրական սխալ է լուի. թէպէտ համաձայն ենք նորա հետ որ նորա աշխատութիւնը միայն յստաջարանով գնահատել անարդար էր յերաւել և անսեղութիւն էր ասել, թէ Սահաթի եկեղ. պատմութեան արժէքը միայն մեր անդ. մատենագրութեան ինչ ինչ յիշատակարանների հետ առնչութիւն ունենալու մէջն է:

Կ. Վ.

## ՏԱԺԿԱՅԱՅՔ.

Արարիկի և Ակնայ առաջն. տեղապահ Ս. Մուշեղ վարդապետ ղեկ. հ-ի ուրրս թ որը Ակն հասեր է թեմական գործերու կարգադրութեան համար, որմէ ետքը Ապուշեկ գացեր է ժողովուրդին հրաւիրանքով. Այս այցելութիւնը ուրախութիւն կարգադրութիւններու պատճառ եղեր է: Ապուշեկի մէջ 6—7 տարիներ է ի վեր կրօնական հերձուած մը կար՝ «Տէր Ահաճեան» անունով որուն հետեւողները եկեղեցիէն պաղած, զերեկմանատան մատրան մէջ ինքնաձեռն կը քահանայագործէին, եկեղեցական արարողութիւնները կատարելով. Այս հերձուածին ծագման ասեմ, բողոքական պատուելիներ և կաթողիկ վարդապետներ անմիջապէս վազած եկած էին Ապուշեկ՝ օգտուելու արամագրութեամբ, իսկ չէին յաջողած ընաւ. Իրենց խումբին առաջնորդին Աղմոս էֆ. Պոստանձեանի հաս-

տատամտութիւնը կրցած էր «Տէր Ահաճեան»-ները պահպանել կրօնափոխութենէ. Այս անգամ Մուշեղ վարդապետ խաղաղասիրական ոգիով ձեռնարկեց կրօնական այս բաժանումը վերցնել մէջտեղէն, ու այս ձեռնարկին յաջողութեանը համար առաջն. տեղապահին օժանդակեցին Աղմոս էֆ. և ուրիշներ, Ապուշեկի Ս. Յովհաննէս քահանային կողմէ եղած զիջողութիւնը և Տէր Ահաճեաններու կողմէ խոստմանգրերը ստորագրելով, Ս. Յակոբայ շարաթ երեկոյին Տէր Ահաճեանները հաւաքուեցան եկեղեցւոյ սենեակը, ուր առաջն. տեղապահ Մուշեղ վարդապետ «պահպանիչ» ըսելով անոնց վրայ, զանոնք առաջնորդեց դէպի եկեղեցի, և այս ուրախութեան ու եղբայրութեան գործը գրուատեց մասնաւոր քարոզով մը, Տէր Ահաճեաններէ շատեր խոստովանելով հաղորդուեցան միւս օր, երբ վարդապետը կը պատարագէր. Այս հաշտութեան գործը ամենուն սիրտերը հրճուանքով լեցուց. Ապուշեկի մէջ, ու գեկտ. 12-ի շարաթը յիշատակելի օր մը եղաւ նոյն զիւղի ժողովրդին համար:

— Խարբերդէն և Տիարբերիւն Պատրիարքարան հասած գրութիւններ այդ տեղերու ժողովուրդին ծայրայեղ կարօտութիւնը յայտնած ըլլալով, Ս. Պատրիարք Հայրը թագրիրով մը կայս. կառավարութեան զթութիւնը խնդրեց անոնց անմիջական օգնութիւն հասցնելու համար:

— Խորին ցաւով կը ծանուցուի Նէնի-Գարուի Աւագերէց Ս. Խաչատուր Ա. քահանային մահը: Ծերունազարդ քահանայ, որ ժամանակէ մը հետեւն կողին կը ծառայէր, հոգին աւանդեց յունուար 19 առաւօտ:

Պարզ, բարեկրօն ու մարդասէր երէցի տիպարն էր հանգուցեալը, որի առանց աղմուկի հարուստներուն կը զիմէր՝ աղքատներուն օգնելու, քաւոր աղջիկներուն օժիտ պատրաստելու, հրիւղեալ ընտանիքներու ընկարան մը ծարելու համար և այլն: Բայց իր կեանքին ամէնէն աւելի յիշատակելի անձնութեան գործն է՝ քսան տարի շարունակ Ազգ. Հիւանդանոցին հացագին հայթայթելու համար կատարած հանդանակութիւնը որ ամէն անգամ 5-6000 զրուշի կը հասներ: Այս արդիւնքն ձեռք բերելու համար ժողովրդական ամէն դասերուն կը զիմէր, թաղէ թաղ, տունէ տուն, խանութ խանութ պտտելով, Բարեկիշատակ աւագերէցը օրհնութիւններ միայն կը թողու իր ետին:

Ս. Խաչատուր քահանայ անդամ էր Արծնական ժողովին և խղճամիտ կերպով վարած էր նաև դանազան յանձնաժողովներու անդամակցութիւնը, ամէն անգամ որ Պատրիարքարանի կողմէ կառաւարկուէին իրեն:

Բարեկիշատակ Ս. Խաչատուր Ա. քահանայի օծումը և յուղարկաւորութիւնը կատարուեցաւ 21 յունուար Նէնի-Գարուի Ս. Առաքելոց

\* Թող ուշադրութեան տուի այս հանգամանքը, իւրական շարաքարերը:

եկեղեցիին մէջ, ի ներկայութեան բարձրաստիճան հոգեւորականաց և ժողովրդեան ստուար բազմութեան, Ս. Պատրիարք Հայրը ինք անձամբ նախագահեց արարողութեան և խօսեցաւ զամրանականը, Ն. Սրբազնութեան վերջին մէկ կարգադրութեանը համաձայն հոգեհանգստեան Պատարագը մատոյց Բերայի քարոզիչ Տ. Հմայեակ եպիսկոպոս Գրիմաքսեան, որ հանգուցելոյն աշակերտած և անոր բարիքները վայելած ըլլալով, փափագ յայտնած էր պատարագելու, Գրիգորիս արքեպիսկոպոս Յովհաննէսեան կատարեց օմման արարողութիւնը:

Յուզարկաւորներու բազմութեան նեղ կուգար եկնի Գարուի եկեղեցին, որուն պարտեզն ու մինչև գուրսի դուռը լեցումը էր երկեսո ժողովուրդ:

Ս. Պատրիարք Հայրը պերճախօս քարոզով մը՝ որուն բնարանն էր «Զգոյշ լին շնորհացն որ տուան քեզ ի ձեռնադրութենէ երիցութեան»՝ գծեց քահանայական կոչման պարտականութիւնները և խօսքը մասնաւորելով հանգուցելոյն քառսուն տարուան քահանայադործութեան վրայ, եղրակացուց թէ Տ. Խաչատուր Հայրը կատարելապէս արժանի գտնուած է իւր կոչման, իրբե տիպար քահանայ մը:

Ն. Ամենապատուութիւն ազգու շեշտերով ի վեր հանեց բարեկրօն ու առաքինի հանգուցելոյն օրինակելի կեանքը, ազգատուութիւնը, և մաղթեց որ բոլոր եկեղեցականները անաղարտ պահեն, անոր պէս, ձեռնադրութեամբ իրենց տրուած հոգեւոր շնորհը ինչ որ ընդհանուր կերպով չի տեսնուիր:

— Իզմիրի գաւառական ժողով վերջապէս ընտրեց Տ. Մեկքիսեղէկ արքեպիսկոպոս Մուրադեանցը առաջնորդ վիճանին, Իզմիրի հայ ժողովքը զեան ստուար մեծամասնութիւնը իրենց նախկին առաջնորդ Սրբազանը վերստին այդ պաշտօնին գլուխը անցած տեսնելու փափագ յայտնած էին հանրագիրներով, և գաւառական ժողովն ալ նոյն համակրանքը կը տածէր:

Վիմանաք թէ Ն. Սրբազնութիւնը տրամադիր է ընդունելու Իզմիրի գաւառական ժողովին և ժողովրդին հրաւերը՝ վերստանձնելու համար այդ կաթողի վիճակին հոգեւոր հովուութիւնը:

— 22 Յունուար Խառն ժողովը գումարեցաւ նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր և առնապետութեամբ Նուսուֆեան Տիգրան էֆ. ի և զրազեցաւ հետեւեալ խնդիրներով.

Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնն և Գաւազեղեան ժողովագորգաց կողմէ Գրիգոր էֆ. Գաւազեղեան ներկայացան Խառն ժողովին, և բարեփոխողական Տիգրան էֆ. ի կտակի խնդրոյն կարգադրութեան համար արդէն ընդունուած յայտագրին համաձայն տեղի ունեցան վերջնական գործողութիւնք և լրացաւ խնդիրը, Հետեւաբար, ըստ նոյն յայտագրի, պիտի ձեռնարկուի Որբանոցին կառուցման և կալուածոց գնման գործողութեանց, որք

տեղի պիտի ունենան յատուկ յանձնաժողովոյ մը միջոցացաւ և աւարտին մինչև մէկ տարի, Այս յանձնաժողովին կանգամակցի նաև Գրիգոր էֆ. Գաւազեղեան:

Ժողովը Վանէն և ուրիշ վիճակներէ եկած զրբէ իմանալով որ սովի վիճակ մը երևան ելած և ժողովուրդը ծայրայեղ կարօտութեան ենթարկուած է, որոշեց Վայս. Առաջարկութեան ներկայացնել իրաց վիճակն և դարման խնդրել:

Ժողովն ուշադրութեան առնելով մասնաւորապէս Վանայ ազգային գործոց վիճակն և ժողովրդեան հոգեւոր պէտքերն, Ասլանեան Տ. Ներսէս եպիսկոպոսն առաջն. տեղապահ կարգեց Վանայ վիճակին, և որոշեց թագրիր գրել Բ. Դրան. Վայս. հրովարտակ մը շնորհելու համար:

— Ս. Պատրիարքը պաշտօնագրով մը Տ. Ներսէս եպիսկոպոս Ասլանեանին հաղորդած ըլլալով՝ Խառն ժողովի որոշմամբ Վանայ առաջնորդական տեղապահ կարգուած ըլլալը, Ն. Գերապատուութիւնը իր գրաւոր պատասխանին մէջ կարգ մը առաջարկութիւններ ըրած է այդ հովուական պաշտօնը ընդունել կարենալու համար, Ասլանեան Սրբազան կրտսէ թէ իւր առաջարկութիւնները պէտք է ընդունուին և միանգամայն կարելի եղած դիւրութիւնները ընծայուին իրեն՝ ուրկէ միայն կախում պիտի ունենայ իր պաշտօնին երթալը:

Միւս կողմէ, կեսնք թէ Ս. Պատրիարք Հայրը մտադիր է իւր անձնական քարտուղար Տ. Վահրիճ վարդապետը աշխարհականի մը ընկերակցութեամբ Վան ղրկել, իրը պատուիրակ, մինչև որ Տ. Ներսէս եպիսկոպոսի մեկնումին համար հարկ եղած ձեակերպութիւնները կատարուին:

— Ուշիոյ ս. Աստուածածնայ վանուց մէջ դեկտ. 1-ին բացուեր է ազգային որբանոցը, տեղւոյն Խառն ժողովոյ ընտրութեամբ կազմուելով Հոգաբարձութիւն, որու կնախագահէ Կարապետ եպիսկոպոս: Յիսուն տղաքներ հաւաքուելով պատըսպարուեր են որբանոցին մէջ, որք ուսում ընդունելու համար պիտի ուղարկուին տեղւոյն ազգային վարժարանը, Բայց այս թիւն հարիւրի բարցրացնելու պէտք կ'այտնուի, վասն զի շարունակ շրջականերէն տղաքներ կ'ներկայացուին և թախանձանքներ կ'ըլլան զանոնք ընդունելու, Իսկ Ամերիկացի Միսիոնար Վր. Մէքալմ կ'ընդդիմանայ իր ձեռք գտնուած 30 հայ տղաքներն յանձնելու, զորս Տ. Կարապետ քահանայ կ'պահանջէ, այն պատճառաւ որ՝ ոչ միայն Պատ. միսիոնարը թոյլ չի տար հայ տղոց իրենց մայրենի եկեղեցւոյ սկըզբունքներն ուսանիլ, ոչ միայն կարգիլէ զանոնք եկեղեցի երթալու, այլ և այնպիսի ոգի մը կ'ներշնչէ անոնց որ Հայ տղաք կ'երկնչին նոյն իսկ իրենց ազգակիցներուն հետ յարաբերութիւն ունենալու, Վր. Մէքալմ զիր մը ուղղելով նաև առ Տ. Կա-

բազմեա քահանայ, այն պաշարին ոգուով սրով սու-  
վոր են միտինարք Տէրօջը գործը յառաջ տանիլը,  
սակայն Հայոց մէջ միայն՝ կենդրէ հայ քահանայէն  
աղօթել իրան յանձնուած գործն ի գլուխ հանե-  
լու համարն:

— Անէն եկած լուրերը դառն են, թէ ժո-  
ղովրդեան կարօտութեան և թէ Դոմինիկեաններու  
շահատակութեանց վրայ, Բէք տը Քրանս, ասոնց  
գլխաւորը, կրօնական հրապարակ մը բացած է, և  
դաւանափոխութեան պայմանին ներքէ հայ կարօ-  
տելոց նպաստ կրաշիւէ այն դրամներէ զորս կստա-  
նայ Եւրոպայէն: Բայց Բէք տը Քրանս որքան որ  
կրօնական, աշխարհական պաշտօն մ' ալ կկարէ և  
այն է Քրանսական հիւպատոսի տեղակալութիւնը:  
Խնդիր է թէ Քրանսայի ժողովուրդը կներէ՝ որ կա-  
րօտելոց համար իր տուած դրամն այնպէս գործա-  
ծուի, և Քրանսայի կառավարութիւնն իրօք կհան-  
դուրժէ՝ որ իր դրօշին ներքէ Բէք տը Քրանս կրօ-  
նական հրապարակ մը հաստատէ:

— Երուսաղէմի մէջ 44 մզկիթ կայ և 70 եկե-  
ղեցի, այս եկեղեցիներուն 26-ը կպատկանին Օր-  
թոդոքսներուն [Ռուսաց և Յունաց], 13-ը Լատինաց,  
2-ը Յոյն կաթողիկոսաց, 1-ը Մարոններու և  
1-ը Ասորի կաթողիկոսներու, ընդամենը 17 կաթողիկ  
եկեղեցիներ: Քրանսայի պաշտպանութեան տակ  
գտնուող հասարակութեանց համար, մինչդեռ օր-  
թոդոքս եկեղեցիներու թիւը գրեթէ ասոր կրկնա-  
պատկին է, Հոն ունին նաեւ Հայեր 6 եկեղեցի (Ս.  
Յակոբ, ս. Յարութիւն, ս. Աստուածածին, ս.  
Փրկիչ, ս. Հրեշտակապետ և ս. Թորոս), Բողոքա-  
կաններն՝ 14, Ղ.պօղբ՝ 2, Հապէշք՝ 1 եկեղեցի,  
իսկ Հրեաներն ունին 3 մեծ և 100-ի չափ պզտիկ  
սինակոկաներ: — Երուսաղէմի բոլոր եկեղեցեաց  
զանգակներուն թիւն է 195, որոց 95-ը Օրթոդոքս-  
ներուն կպատկանին, 35-ը Բողոքականներուն, 22-ը  
Լատինաց, 11-ը Հայոց, 3-ը Յոյն կաթողիկոսներուն,  
3-ը Մարոններուն, 2-ը Ղ.պօղբներուն, 2-ը Ասորի-  
ներուն և 2-ը Հապէշքներուն: — Ան նաեւ 27 դպրոց-  
ներ տղայոց և աղջկանց համար և 5 հիւանդանոց:  
— Ս. քաղաքին մէջ քաղաքական ներկայացուցիչներ  
(հիւպատոս) ունին Անգլիայ, Քրանս, Ռուսիա,  
Իտալիա, Գերմանիա, Աւստրիա, Միացեալ—Նա-  
հանգր, Սպանիա, Յունաստան և Պարսկաստան:

## ԱՒՍՏՐԻՈՅ ՀԱՅ ԳԵՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ.

(Նարոնակութիւն) \*

Սուչաւայի Հայոց չորրորդ եկեղեցին է  
ս. Օգսէնտ վանքը, սորա մասին ևս կաւան-  
դուի թէ 1606 թուականին շինած է, բայց

չենքի՝ և շրջապատի հնու թիւնները սոյդ եկե-  
ղեցւոյ շինութիւնը չաա աւելի հին ցոյց կու-  
տան քան տեղին աւանդութիւնը: Այդ եկե-  
ղեցին ևս շինած է Ակօրչայ անուանով մի անձ,  
որի գերեզմանաքարը կը գտնուի տաճարի  
մէջտեղը և որ մեռած է Ռմիւ. ին (այսինքն  
1612 ին): Այս եկեղեցւոյն բակին մէջ կայ մի  
զանդակատուն, որ երեք յարկերի է և որի  
երկրորդ յարկին մէջ ևս կայ ս. Լուսաւորդի  
նուիրած մի խորան. նաեւ այս եկեղեցւոյ բա-  
կի տրեմտան շրջապարսպին վրայ վանքի  
ձև ունեցող մի ուրիշ շինութիւն ևս կայ,  
որի երկրորդ յարկին մէջն ալ կաթողիկէի  
ձևով մի հին խորան կայ, որ ս. Յակոբ  
կանուանուի տեղացւոց կողմանէ: Այս եկե-  
ղեցւոյն մէջ ևս տարին երկու անգամ պար-  
տաւորեալ ս. պատարագ կը մատուցուի՝ մին  
հոգեղարուստէն յետոյ Ա. Յարութեան կիւ-  
րակէին, երբ ամբողջ ժողովուրդը թափօրով  
կերթայ և ս. պատարագէն յետոյ ևս մատաղ  
կը լինի և մի անգամ ալ գարնան սկզբնաւո-  
րութեան Յունաց ս. Գէորգին, այսինքն  
Խարէլիզդին օրը: Այս եկեղեցին քաղաքէն  
 $\frac{1}{4}$  ժամ հեռու կը գտնուի: Թէ ս. Օգսէնտ  
և թէ Հաճ-Պատար վանքերն հոգային ահազին  
կալուածներ ունին, ս. Օգսէնտի կալուած-  
ները տարեկան 3950 ֆլորին եկամուտ կը բե-  
րեն, իսկ ս. Հաճ-Պատարինը 2600 ֆլորին:

Սուչաւացւոյ հինգերորդ եկեղեցին կը  
գտնուի Կուրահօմօր անուանուած գիւղա-  
քաղաքին մէջ, որ Սուչաւայէ 3 ժամ հե-  
ռու է: Այդ եկեղեցւոյն հիմը դրուած է 1861  
թուականին, նախաձեռնութեամբ պ. Գէորդ  
Թապաքարի, որ եկեղեցւոյ շինութիւնը չա-  
ւարտած ի Տէր հանգած է և ժողովուրդը ընդ-  
հանուր հանդանակութեամբ շինութիւնը ա-  
ւարտելով 1868 ին օծել տուած է: Այս եկե-  
ղեցւոյ մէջ, որ ս. Գէորդ կանուանուի տարին  
հինգ անգամ պարտաւորեալ ս. պատարագ  
կը մատուցուի. Ա. ս. Աստուածածնոյ զինացի  
կիւրակէին ի յիշատակ եկեղեցւոյ օծման տա-  
րեդարձի, երբ մատաղ ևս կը կարուի. Բ. ս.  
Ժննդեան, Գ. Չապիի, Դ. Համբարձման և Ն.  
Աւետան տօներէն անմիջապէս յետոյ: Թէ և  
այս եկեղեցին շինուած ժամանակ այդ գիւ-  
ղաքաղաքին մէջ 25-30 տունի չափ հարուստ

\* Տես, «Արարտ» 1899 թ. համար Ա. հր. 12.